

تحلیل مفهوم عدالت در قرآن و نقش آن در روابط اجتماعی

راضیه سلیمانی*

چکیده

عدالت یکی از اصول اساسی، بنیادین و بی بدیل دین مبین اسلام است که خداوند به طور حتمی و قطعی به عدل فرمان می‌دهد و آن را واجب می‌کند. که این مقاله به تحلیل مفهوم عدالت در قرآن و نقش آن در روابط اجتماعی انسان‌ها می‌پردازد. این مقاله با روش کتابخانه‌ای با استناد به منابع معتبر و فیش‌برداری و خلاصه نویسی از تفاسیر معتبر قرآنی با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی موضوع می‌پردازد. براساس تحلیل مطالب می‌توان گفت که از نظر مفسران خداوند پیامبران الهی را فرستاد تا عدالت اقتصادی، عدالت در گفتار، رفتار را در جامعه برقرار کند و جامعه عدلی تشکیل دهند تا روابط حسنه در جامعه به وجود آید. در مدیریت غیرآگاه با عدالت الهی، حب و بغض‌ها، طرزفکر، فقر و غنا، روحیات و اخلاقیات می‌توانند در اجرای عدالت تأثیرگذار باشند و گاه حاکمان را از جاده اعتدال و انصاف خارج کنند. افراط و تفریط در سرزنش، محبت و نگاه و رفتار روابط انسانی را تیره می‌کند.

واژگان کلیدی: تحلیل، روابط اجتماعی، عدالت.

۱- مقدمه

یکی از مفاهیمی که در همه ادیان الهی بوده و خداوند در قرآن به آن تاکید کرده که حتی با دشمنان آن را مراعات کنید بحث عدالت است. عدالت از صفات حق تعالی است که از اصول خلق آسمان و زمین است. براساس کلام الهی خداوند آسمان و زمین را براساس عدل آفرید و اساس خلقت هستی بر محور عدل می‌چرخد. عدالت از جمله مواردی است که در وجود آدمی است و انسان فطرتاً او را دوست دارد و استکبار و ظالمان به خاطر این امرگاهی کار ظالمانه خود را عادلانه می‌دانند و آن را به شیوه خود توجیه می‌کنند.

براساس اندیشه و حیانی پیامبران الهی با میزان آمدند تا عدالت را در زمین جاری کنند و طرز تفکر انسان و جامعه انسانی را با اندیشه و حیانی هماهنگ نمایند تا به عدالت برسند و جامعه اجتماعی عدلی تشکیل دهند. در جامعه ای که براساس اندیشه الهی بنا شود افراد عادل باعث می‌شوند تا به دیگران ستم نشود و تبعیض در جامعه نباشد، عدالت اقتصادی نباشد. در چنین جامعه ای روابط انسانی بهتر می‌شود. امنیت، عدالت، وسعت و فراوانی نعمت در جامعه بیشتر خواهد شد و روابط انسانی برادرانه و براساس عدالت شکل می‌گیرد. براساس اندیشه‌ی اسلامی عدالت نه تنها برای دوست بلکه برای دشمن باید اجرا شود. آنچه در این مقاله بررسی می‌شود تحلیل مفهوم عدالت در قرآن و نقش سازنده آن در روابط اجتماعی می‌باشد که براساس اندیشه و حیانی تحلیل و بررسی می‌گردد.

با تحلیل پیشینه موضوع، هرچند مقاله ای با عنوان «عدالت اجتماعی در قرآن» نوشته رضا حق پناه، مجله اندیشه حوزه سال ۱۳۸۰، شماره ۳۰ وجود دارد؛ اما مقاله و پایان نامه ای با این موضوع پیدا نکردید که به طور جامع به تحلیل مفهوم عدالت در قرآن و نقش آن در روابط اجتماعی بپردازد. در این مقاله به این سوال پاسخ داده می‌شود که مفهوم عدالت در قرآن و نقش آن در روابط اجتماعی چگونه تحلیل می‌شوند؟

۲- مفهوم شناسی

۲-۱- معنای لغوی «عدالت»

واژه «عدالت» مصدر ثلاثی مجرد عدل به معنای «دادگری و انصاف» می باشد.^۱ در لغت به معنای «به تساوی تقسیم کردن»^۲ «ضد جور و ظلم، چیزی که دل ها آن را مستقیم و درست می کند»^۳ «نهادن هر چیزی به جای خود»، «حد متوسط میان افراط و تفریط در قوای درونی»^۴ «رعایت کردن برابری در پاداش و کیفر دادن به دیگران، «عدل» در چیزهایی که با بصیرت و آگاهی درک می شود، به کار می رود.»^۵ «عدل» حدّ وسط بین افراط و تفریط است به گونه ای که در آن هیچ زیاده و نقصان نباشد.^۶

۲-۲- تعریف اصطلاحی «عدالت»

عدالت، یعنی قرار دادن هر چیزی در جای خود و واژه ای است که با معنایی وسیع در کلیه شؤون آدمی تاثیر دارد. و هر نوع داوری و حکومت را چه در امور بزرگ و کوچک شامل می شود.

۷

۲-۳- معنای لغوی «روابط اجتماعی»

«روابط» یعنی پیوندها،^۸ ارتباط، دلبستگی یک چیز به چیز دیگر.^۹ روابط اجتماعی یعنی ارتباط اجتماعی، پیوند های اجتماعی

۱ - بستانی، فرهنگ ابجدی، ص ۶۰۱ «الغَدَالَةُ» (ع د ل) مصدر ثلاثی مجرد باب فعل یفعل

۲ - لويس معلوف، المنجد، زیرماده عدل

۳ - خليل بن احمد فراهیدی، العین، ج ۲، ۱۱۵۳، ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۱، ص ۴۳۰، واژه «عدل» دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱، ص ۱۵۷۶۶.

۴ - معین، محمد، فرهنگ معین، ذیل واژه عدل.

۵ - راغب اصفهانی، المفردات، ص ۳۲۵

۶ - مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن، ج ۸، ص ۵۵

۷ - مکارم شیرازی، یکصد موضوع اخلاقی در قرآن و حدیث، ص ۲۶۶.

۸ - ابن منظور، لسان العرب، ج ۷، ص ۳۰۲

دارالمشرق، المنجد فی اللغة العربیة المعاصرة، ص ۵۲۷، جمع الرابطة (ر ب ط) مشتق ثلاثی مجرد باب فعل یفعل

۹ - قرشی قاموس قرآن، ج ۱، ص ۱۴۵؛ ابن منظور، لسان العرب، ج ۷، ص ۳۰۲

۲-۴- تعریف اصطلاحی «روابط اجتماعی»

انواع واکنشی هایی است که هر فرد برای رعایت محیط اجتماعی از خود نشان می دهد و آنها را به علت هماهنگی شان با معیارهای اجتماع و هماهنگی با این معیارها، اساس رفتار خود قرار می دهند «روابط اجتماعی» می گویند.^۱

۳- مفهوم عدالت در قرآن

یکی از مفاهیمی که در قرآن بر روی آن تاکید شده و در دین مبین اسلام جایگاه والایی دارد عدالت است. عدالت در مکتب شیعه همراه امامت دو اصل اساسی می باشد. عدالت چنان جایگاه والایی دارد که از شرایط مرجع تقلید، امام جماعت و امام جمعه عدالت می باشد. جایگاه این مفهوم وسیع در سطح جامعه از منظر قرآن به اندازه ای است که به عنوان اصلی بنیادین و بی بدیل مطرح شده و خداوند به طور حتمی و قطعی به عدل فرمان می دهد و آن را واجب می کند. خداوند در قرآن می فرماید: «خدا به عدل و احسان و بخشش به خویشاوندان فرمان می دهد.»^۲ مفهوم عدالت در همه ادیان الهی بوده است. براساس تفسیر نور این آیه منشور جهانی اسلام است که امام باقر علیه السلام آن را در خطبه های نماز جمعه می خواندند. و به گفته فیض کاشانی در تفسیر صافی؛ اگر در قرآن همین یک آیه بود، کافی بود که بگوییم: قرآن، «تبیان کل شیء» است^۳ این آیه اجتماعی را به عدالت و احسان دعوت می کند. عدل و احسان در کنار هم جاذبه دارد، وگرنه مقررات خشک، دلها را التیام نمی دهد.

براساس تفسیر نمونه چه قانونی از «عدل» وسیع تر و گیراتر و جامع تر تصور می شود؟ عدل همان قانونی است که تمام نظام هستی بر محور آن می گردد، آسمان ها و زمین و همه موجودات با عدالت بر پا هستند.^۴ وقتی آسمان ها و زمین با قانون عدالت برافراشته اند. جامعه انسانی که گوشه کوچکی از این قانون نظام مند هست بی شک باید بر محور عدالت بچرخد تا با عرصه هستی هماهنگ باشد و بر فرمان الهی مطیع باشد. عدل به معنی واقعی کلمه آنست که هر چیزی در جای خود باشد؛ بنا بر این هر گونه انحراف، افراط، تفریط، تجاوز از حد، تجاوز به حقوق دیگران بر خلاف اصل عدل

۱- شفیع آبادی و ناصری، نظریه های مشاوره و روان درمانی، ص ۲۹

۲- نحل: ۹۰ «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ»

۳- قرائتی، تفسیر نور، ج ۴، ص ۵۷۰

۴- مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۳۶۶ «بالعدل قامت السماوات و الارض»

است. تمامی جامعه انسانی نیز همانند بدن یک انسان (که بدون انحراف ، منظم ، دقیق) کار می‌کند؛ بدون رعایت اصل عدالت بیمار خواهد بود.

گاهی بی عدالتی یک نفر در روابط اجتماعی باعث می شود تا دیگران نیز از این قانون الهی خارج شوند . خداوند می‌فرماید: « دشمنی با گروهی دیگر وادارتان نکند که عدالت نورزید. عدالت ورزید که به تقوی نزدیکتر است»^۱ خداوند به افراد جامعه اسلامی یاد آور می‌شود که مبدا رفتار دشمنان شما را از مسیر عدل منحرف گرداند، حتی با دشمنانتان با عدالت رفتار کنید. چقدر تاکید بر عدل در اسلام است که حتی روابط اجتماعی دشمنان نباید شما را از عدل خارج کند. بحث دوستان که از نظر اسلام برادر دینی هستند چیزی خیلی فراتر از این هاست. این آیه دعوت به قیام به عدالت می‌کند انسانی که عادل است روابط اجتماعی بالایی دارد چون اگر انگیزه‌ی انسان، کینه‌های او شد، اخلاصی در کار نیست؛ ولی اگر قیام برای خدا در امور عدالت اجتماعی باشد، کینه‌ها در اجرای عدالت بی‌اثر می‌شود. با تحلیل همین آیه می‌توان گفت که خداوند حتی در روابط اجتماعی با دشمنان بر امر عدالت تاکید خاصی دارد. براساس تفسیر آیه روشن است و هیچ شکی در آن نیست، چون یک سلسله دستورات الهی به مؤمنین داده که در آن ها همه امور مهم دنیایی و آخرتی، فردی و اجتماعی آنان را با ظرافت **خاصی** بیان می‌کند.^۲ در زیر به نقش عدالت بر روابط اجتماعی در قرآن و کلام اهل بیت علیهم السلام که بر گرفته از قرآن است پرداخته می‌شود.

۳-۱- عدالت اقتصادی باعث استحکام روابط اجتماعی

پیامبران الهی که بشارت دهنده عدل هستند با بینات محکم آمدند تا با ارتباط اجتماعی قوی با مردم دستورات الهی که برای مردم سودمند هستند را به آن ها بیاموزند. خداوند می‌فرماید: « ما پیامبران‌مان را با دلیل‌های روشن فرستادیم و با آنها کتاب و ترازو را نیز نازل کردیم تا مردم به عدالت عمل کنند.»^۳ خداوند بخشنده در این آیه شریفه از فرستادن پیامبران همراه ترازو سخن می‌گوید تا با بحث عدالت اقتصادی که حقیقتاً در روابط اجتماعی جامعه خیلی موثر است مردم را عادت دهند، اگر کم فروشی در جامعه رواج پیدا کند همه به هم بدبین می شوند روابط اجتماعی بهم می‌ریزد کسی نمی‌تواند برنامه ریزی برای دخل و خرج خانواده بکند. زن نسبت به شوهر بدبین و برعکس شوهر نسبت به زن بدبین می شود. حساب و کتاب ها بهم می‌ریزد. پیامبران الهی با

۱ - مائده : ۸ «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ»

۲ - طباطبائی، تفسیر ترجمه المیزان ، ج ۵، ص ۳۸۵

۳ - حدید : ۲۵ «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»

۴- موانع تحقق عدالت اجتماعی از دیدگاه قرآن

از دیدگاه قرآن و اهل بیت علیهم السلام موانع عدالت عبارتند از: عدم آگاهی حاکمان درباره‌ی مفهوم عدل یا ظلم؛ حاکم اگر مفهوم عدالت را درست درک نکند احساس می‌کند که عادل است؛ اما حکم او عادلانه نیست حضرت امام علی علیه السلام می‌فرماید: «ای بسا دادگر که حقیقتاً ستم‌گر است!»^۱

اجرای عدالت امری دشوار و سخت است امام علی علیه السلام می‌فرماید: «عدل، بسیار گشاده و گسترده است و هر آن‌کس که عدل بر او سخت باشد، ظلم بر او بسی سخت‌تر است.»^۲ حاکمان چون احساس می‌کند با اجرای عدل دوستان خود را از دست می‌دهند و خیلی از حامیان به خاطر اینکه به نوایی برسند به دنبال حمایت حاکم هستند اجرای عدالت را به تاخیر می‌اندازند یا عدالت را نادیده می‌گیرند. یکی دیگر از موانع عدالت اجتماعی، حب و بغض، و دوستی‌ها و دشمنی‌هاست، و این مانع از بزرگ‌ترین موانع تحقق عدالت است، قرآن با تأکید بسیار، از مؤمنان می‌خواهد که حتی در حق دشمن خود ستم نکنند.^۳ و در سوره انعام می‌فرماید «هنگامی که سخنی می‌گویید، عدالت را رعایت نمایید، حتی اگر در مورد نزدیکان (شما) بوده باشد و به پیمان خدا وفا کنید، این چیزی است که خداوند شما را به آن سفارش می‌کند، تا متذکر شوید!»^۴ یکی دیگر از موانع عدالت از دیدگاه قرآن، تبعیض و ترحم بی‌جا است. دیگر عوامل می‌توان عدم ارتباط میان گفتار و کردار است. خداوند در قرآن می‌فرماید: «ای مؤمنان! چرا چیزی را می‌گویید که خود عمل نمی‌کنید؟»^۵ خیلی شعار عدالت خوب می‌دهند اما در عمل بسیار ضعیف و ناتوانند. چنین مدعیانی هرگز نمی‌توانند مجری عدالت باشند، مردم نیز به دلیل عدم اعتماد به آنها با آنان همکاری نمی‌کنند و از عدالت شعاری آنان روی بر می‌گردانند. در نتیجه عدالت محقق نمی‌شود.

۱ - امام علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، غرر الحکم و درر الکلم، حدیث ۵۲۷۴. «رُبَّ عَادِلٍ جَائِرٍ»

۲ نهج البلاغه: نامه ۱۳۶ «فَإِنَّ فِي الْعَدْلِ سَعَةً وَمَنْ ضَاقَ عَلَيْهِ الْعَدْلُ فَالْجَوْرُ عَلَيْهِ أَضْيَقُ»

۳ - مائده: ۸ «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَتَاؤُنْ قَوْمٍ أَلَّا تَعْدِلُوا اِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى»

۴ - انعام: ۱۵۲ «وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»

۵ - صف: ۲ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ»

۵- نتیجه گیری

عدالت از مفاهیمی است که خداوند در همه ادیان الهی بر آن تاکید کرده و خداوند امر کرده که حتی با دشمنان، عدالت را مراعات نمایید. عدالت همان قانونی است که تمام نظام هستی بر محور آن می‌چرخد، آسمان‌ها و زمین و همه موجودات با عدالت برپا هستند. براساس اندیشه اسلامی حتی روابط اجتماعی دشمنان نباید شما را از عدل خارج کند. خداوند بخشنده پیامبران را همراه ترازو فرستاد تا بحث عدالت اقتصادی را در جامعه فرهنگ سازی نمایند. و عادت غلط کم فروشی و بهم ریختن بازار، که باعث سلب اعتماد مردم می‌شود را از بین ببرند. گناهی که حق الناس است روابط اجتماعی را خدشه دار می‌کند. از نظر اسلام حاکمان باید آگاه به عدالت و مسائل اجتماعی باشند. حب و بغض‌ها، طرز فکر، فقر و غنا، روحیات و اخلاقیات می‌توانند در اجرای عدالت تأثیرگذار باشند و گاه حاکمان را از جاده اعتدال و انصاف خارج کنند. بنابراین حاکمان ابتدا باید خود عادل بوده و شهوت و جاه‌طلبی و منفعت‌طلبی خود را با ایمان و تقوا کنترل نمایند. امیرالمومنین علیه السلام از مسئولین می‌خواست تا عدالت و مساوات در میان مردم را، حتی در اشاره و نگاه، تحیت و تعارفات معمولی رعایت نمایند؛ تا زورمندان، طمع در تبعیض نکنند و ضعیفان از عدالت مأیوس نشوند. خداوند از انسان‌ها می‌خواهد که به هنگام داوری یا شهادت و یا در هر مورد دیگر سخنی می‌گوئید عدالت را رعایت کنید و از مسیر حق منحرف نشوید. اسلام به عدالت در رفتار مخصوصاً موقع سرزنش و محبت تاکید می‌کند. اگر فرد را زیاد سرزنش کردید لجباز می‌شود و این کار باعث می‌شود نتیجه معکوسی بر روابط اجتماعی سایه افکند؛ زیرا آتش لجاجت شعله‌ور می‌شود و حالت انفجار به او دست می‌دهد. سرزنش زیاد، باعث شک و بدگمانی می‌شود. انسان‌ها وقتی بر اساس عدالت شهادت می‌دهند؛ حق به حق دار می‌رسد؛ در این صورت تبعیضی به وجود نمی‌آید. بنابراین عدالت در رفتار و گفتار، قضاوت، سیاست، مسائل اقتصادی و... باعث می‌شود که روابط اجتماعی مستحکم‌تر و دوستی‌ها پایدار گردد. از موانع عدالت، عدم آگاهی حاکمان نسبت به عدالت، دشواری اجرای عدالت، از دست دادن دوستان و حامیان، شعار زدگی بعضی حاکمان و... است.

۶- فهرست منابع

۶-۱- فهرست منابع فارسی

* قرآن، ترجمه مکارم شیرازی

* نهج البلاغه، ترجمه دشتی

۱. ادیبی، حسین، جامعه شناسی طبقات اجتماعی، تهران: نشر دانشگاه تهران (دانشکده علوم اجتماعی و تعاون)، ۱۳۵۴.
۲. امام علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، غرر الحکم و درر الکلم، گردآورنده، عبدالواحد بن محمد آمدی، قم: دار الکتاب الاسلامی، ۱۳۶۸ ه.ش.
۳. بروجردی، سید ابراهیم، تفسیر جامع، تهران: نشر عصر ظهور، ۱۳۹۴.
۴. بستانی، فواد افرام، فرهنگ ابجدی، مترجم: رضا مهیار، تهران: نشر اسلامی، ۱۳۷۰.
۵. حرانی، ابن بن شعبه، تحف العقول، ج ۱، چاپ دوم، انتشارات اسلامی، قم، ۱۴۰۴ ه.ق.
۶. خدوری، مجید، برداشت مسلمانان از عدالت، ترجمه مصطفی یونسی و صمد ظهیری، قم: دانشگاه مفید، چاپ اول، ۱۳۹۴.
۷. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم: المنظمه الاوقاف و الامور الخیریه المطبوعه الاسوه، ۱۴۲۵ ه.ق.
۸. هاشمی خویی، میرزا حبیب الله، منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه (خوئی)، مترجم: حسن حسن زاده آملی و محمد باقر کمره ای، تهران: مکتب اسلامی، ۱۴۰۰ ق.
۹. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ لغت دهخدا، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۶ ه.ش.
۱۰. شریف الرضی، محمد بن حسین، نهج البلاغه، ترجمه: فیض الاسلام اصفهانی، چاپ پنجم، موسسه چاپ و نشر فیض الاسلام، تهران، ۱۳۷۹ ه.ش.
۱۱. شفیع آبادی عبدالله و ناصر، غلامرضا، نظریه های مشاوره و روان درمانی، تهران: مرکز دانشگاهی، ۱۳۹۹.
۱۲. طباطبایی، سید محمد حسین، ترجمه المیزان، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم، رجا، ۱۳۶۳.
۱۳. المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه ی مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۷ ق.

۱۴. طیب اصفهانی، سید عبدالحسین، **اطیب البیان فی تفسیر القرآن**، تهران: انتشارات اسلام، ۱۳۷۸ ه. ش.
۱۵. قرشی، سید علی اکبر، **تفسیر احسن الحدیث**، چاپ اول، بنیاد بعثت، تهران، ۱۳۶۴ ه. ش.
۱۶. قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، **اصول کافی**، ترجمه سید جواد مصطفوی، اول، اسوه، ۱۳۷۰ ش.
۱۸. مصطفوی، حسن، **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۸ ش.
۱۹. مکارم شیرازی، ناصر، **یکصد موضوع اخلاقی در قرآن و حدیث**، قم، دارالکتب اسلامی، ۱۳۸۴ ه. ش.
۲۰.، **تفسیر نمونه**، دوم، قم، دارالکتب اسلامی، ۱۳۶۲ ش.
۲۱. معین، فرهنگ معین، **فرهنگ معین**، تهران: انتشارات میلاد، ۱۳۹۸.
۲۲. مغنیه، محمدجواد، **تفسیر کاشف**، چاپ سوم، مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه‌ی علمیه)، قم ۱۳۹۲ ه. ش.

۶-۲- فهرست منابع عربی

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، بیروت: دارصادر
۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ **المفردات فی غریب القرآن**، چاپ اول، ج ۱ دمشق بیروت، انتشارات دارالعلم الدار الشامیه، ۱۴۱۲
۳. طبرسی، ابن علی الفضل ابن الحسن، **مجمع البیان فی التفسیر القرآن**، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۰۲ ق.
۴. معلوف، لوئیس، **المنجد فی اللغه**، بیروت، دارالمشرق، ۱۳۷۴ ق.
۵. مجلسی، محمدباقر، **بحار الأنوار**، دار إحياء التراث العربی، بیروت، ۱۴۰۳ ه. ق.

۶-۳- مقالات

- ۱- بیگ محمدی، محمد و بیگ محمدی، بهزاد، مقاله عدالت اجتماعی، راهکار های
تعالی آن در جامعه اسلامی، کنفرانس علوم انسانی، روانشناسی، علوم اجتماعی، مرکز
همایش های صدا و سیما، ۲۷ آبان ۱۳۹۳
- ۲- جمشیدیها، غلامرضا و دیباچی فروشان، شکوه، مقاله مفهوم عدالت از منظر فارابی و
ابن خلدون، دوره ۵، شماره ۱ - شماره پیاپی ۱، فروردین ۱۳۹۴، صص ۸۱-۱۰۴